

SZÉLES KLÁRA

EGY IRODALMI BEFOGADÁS-TÖRTÉNET – „KANONIZÁCIÓ” (?),
„BEKERÜLÉS A KÁNONBA” (?)¹ – LÉPCSŐFOKAI
Az erdélyi első Forrás-nemzedék indulása (1956–1962)*„Örvendetes gazdagodás” (1956–1957)*

A „legfiatalabb költői generációnk” jelentkezése az élő költészet „témakörének kiszélesítését” és az „időszerűséget” hozza. Vonz ez a fiatal irodalom és „felkelti figyelmünket”. „Jóleső érzéssel” merülünk el olvasásukban. – Ilyen és ehhez hasonló hangon szólnak a Forrás-nemzedéket bemutató, első üdvözlő cikkek. „Kettős öröm”-ről, „biztató jelenségek”-ről olvashatunk; „mint egy szép tartalmas könyv első szavai” – úgy hatnak az ifjú írók első művei a vélekedések szerint. Az új poéták „fiatalok, de nem kezdők”, „mindenki mástól elütő költői arcélük van”, „tömény, életízektől dús realizmus” hatását keltik stb. – halmozzák a lapok a dicséreteket. „Szeressük, köszöntsük és segítsük őket” – hangzik el az egyértelmű felhívás.²

A most jelentkező, fiatal írók már eleve bizalmat érdemelnek, hiszen „a gyökeresen megváltozott szerkezetű társadalom hívta életre ezt a nemzedéket, hogy tükröt tartson öbennük saját arculata elé.” Természetes, hogy örömteli a fogadtatás, hiszen ezek a fiatal költők „tíz évvel a felszabadulás után kezdték el alkotó munkájukat. Ennek a tíz évnek a fejlődése biztosított jó táptalajt növekedésükhöz.” A cikkek azt is kifejtik, hogy „nagy történelmi feladat” várja őket, s tőlük várható az, hogy a „sematizált, merev nézetekkel szemben” „sokszínűvé” változtatják az irodalmat. Ugyanakkor persze ez a „nép ügye iránti hűség s a szocialista építés igénye, valamint a materialista világnézet” jegyében fog történni, mivel a „lenini szellem” hatja át őket, és ők lesznek az új világ „hatalmas technikai haladás”-ának megéneklői. Mindez tehát reményt, várakozást, de egyben határozott elvárásokat is mutat az új nemzedékkel szemben.

Elhangzanak azonban figyelmeztető óvások is: felhívják a figyelmet, hogy őrizzék meg a „terméketlen befelé fordulás”-tól, s ne tévessze meg őket az olyanféle költői magatartások példája, mint akár a Babitsé. Igen, a „művészi színvonal emelésére”,³ utánpótl-

¹ Vö. *Vissza a forrásokhoz: Nemzedékvallató*, szerk. BALÁZS Imre József, Kolozsvár, Polis Kiadó, 2001. (Valamint a kötet visszhangja.)

² GÁLFALVI Zsolt, *Hat új név*, IgSzó, 1956/12, 1839–1845; Uő, *Új költőnemzedék: Szerkesztői bevezetés bemutatáskor*, IgSzó, 1957/12, 992–1002; IZSÁK József, *Tíz év fiatal költői*, IgSzó, 1957/12, 1050–1055. (1940-től kezdti szemlélését, s a tanulmány végén veszi számba a legfiatalabbakat is.)

³ Uo.

lásra van szükség. De a megszabott ideológiai iránynak megfelelő szellemű utánpótlásra. Így voltaképpen nem jelenthet igazi meglepetést – legalábbis az utólag szemlélő számára –, ha azt tapasztalja, a tehetséges fiatalok (érthetően) csalódást hoznak a jelzett várakozás, várakozók számára. Nem teljesítik a kimondott (máskor kimondatlan) állami megrendeléseket. De ugyanez az elvárás fennáll a kritikusokkal szemben is. S itt – ki-ki tehetsége, jogköre és hajlékonysága szerint – enged vagy ellenáll az egyértelmű központi akaratnak. Az első, kapukat kitaró, örömteli üdvözlést hamarosan – már 1958-ban – szinte szervezett támadó hadjárat követi.

Fricskák és bunkók (1958)

Még 1957. decemberi dátum áll Marosi Péter cikke alján, amely 1958 januárjában, az Igaz Szó első számában jelenik meg (*Sok recenzió – kevés kritika*),⁴ s amelyben hivatkozik Gálfalvi Zsolt két cikkére. Üdvözli „költészetünk átpoétizálódását”, de – a fiatalokról szólva – figyelmeztet „a veszélyekre”. (Ez inkább lehet óvás, mint ellenük fordulás.)

A támadások előjátékának, lényegében súlytalan, ugratásos incselkedésnek tekinthető az Utunk *Jegyzetek* rovatában zajló kritikai szóváltás is.⁵ Ez a szellemi „csetepaté” anynyiban függ össze a későbbiekkel, amennyiben közös az alap, közös a kiváltó ok s a háttér ugyanaz. Látszólag ugyanis a kétféle visszhang, megszólalás-sor közvetlen indítéka (űrüge) az, hogy a fiatal költőnemzedék az 1958-as év kezdetétől együttesen és igen határozottan lép fel.

Először január 16-án a Bolyai Tudományegyetem aulájában a Gheorghe Dima Zene-művészeti Főiskola tagjaival együtt hirdetnek és tartanak irodalmi-zenei estet.⁶ Ezt követően a nemzedék kortárs-kritikusa, Kántor Lajos a bukaresti Előrében (sorozatnak készülő) cikkeket jelentet meg *Új számadás – új számvetés*,⁷ *Új költőnemzedék – Lászlóffy Aladár*⁸ címmel. És éppen ez a két utóbbi cikk s ezek túlzottnak vélt (lehet, hogy – az

⁴ IgSzó, 1958/1, 99–101, *Fórum* rovat. Az aláírt dátum: 1957. XII. 15.

⁵ Vö. 1958. március 13. SZÖCS István, *Előbb essünk át a kerítésen – aztán mondjuk, hoppá!*, Utunk, 1958/10, 6; *Jegyzetek* rovat (*Csipős reagálás Kántor Lajos Új számadás... c. Előre-cikkére*), április 17., KÁNTOR Lajos, *A fricskát nem lehet fricskázni...*, Utunk, 1958/15, 2; *Jegyzetek* rovat, április 17., JANCSEK Pál, *Nekem még nincs szabadversem*, Utunk, 1958/15, 2; *Jegyzetek* rovat, május 1., SZILÁGYI András, *Kassák Lajos és József Attila*, Utunk, 1958/17, 4; *Jegyzetek* rovat (*Válasz Jancsik Pálnak*), május 27., SZILÁGYI András, *Nekem is volt „szabadversem”*, Utunk, 1958/12, 3. (Hivatkozik: SZÉKELY János, *Szabad-e a szabadvers?*, Utunk, 1958/11, március 20., 8–9.)

⁶ Vö. *Fiatal tollforgatók felolvasó estje*, Igazság, 1958. január 16., 2; az est meghívóját lásd KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *A romániai magyar irodalom*. Az esten szereplők névsora: Bölöni Sándor, Jancsik Pál, Lászlóffy Aladár, Miess G. János, Szépréthy Lilla, Szilágyi Domokos, Páll Lajos, Sinkó Zoltán, Veress Zoltán. – A zenészek közül: Fátyol Tibor, Szabó Csaba, Szalay Miklós és Terényi Ede legújabb szerzeményeit a Főiskola hallgatói adták elő. Nagy tapsot kapott Sárosi Éva és Jecza Tibor, „akik nagy átérzéssel tolmácsolták a felolvasott műveket.”

⁷ Előre, 1958. február 5., 3.

⁸ Előre, 1958. március 8.

addigi publikációk alapján – valóban nem is arányosnak ható), a korai önbizalomtól és magabiztosságtól áthatott nyilatkozata váltja ki az ellenkező hangnemet.

Legalábbis látszólag – fogalmazhatunk óvatosan. Hiszen jóval kézenfekvőbb, közvetlenebb magyarázatról, háttérrel vallhatnak azok az irányelvek, amelyek eredetije Bukarestben jelenik meg,⁹ magyarul pedig az Utunkban olvasható *A marxista-leninista elvszerűség megerősítéséért az irodalombírálatban* címmel,¹⁰ mely szerint a jelenkori irodalomban és annak bírálatában egyaránt „veszélyes az a köd, amelybe a [...] 'nehéz' írások burkolóznak, mivel hogy ez kedvező helyzetet teremt az antimarxista eszmék behatolásának.” „Mi köze lehet néhány sznob madárnyelvének a bíráló igazi műveltségéhez?” „Az igényeskedő és bonyolult nyelv [...] az inkompetencia, pontatlanság és felületesség elleplezése.”

Ezekkel a kiemelt szempontokkal, illetve hűségese átvételükkel találkozhatunk sorra az elkövetkező támadásokban. Egymás mellé állítva azonban pontosan lemérhető az ugyanabban az évben napvilágot látó megnyilatkozások hordereje közti jókora különbség. Míg az Utunk-béli megjegyzések szinte évődés-jellegűek, addig az 1958 áprilisától sorra napvilágot látó közleményekről már nem mondható el ugyanez, hiszen ezek már nem annyira vitatkozó hangneműek, hanem ekkortól sokkal inkább fenyegetőnek nevezhetjük az egymáshoz kapcsolódó, „kiátkozásként” is felfogható cikkek sorozatát. Jánosházy György írása, a *Korszerűbb költői magatartást!* című az első a sorban, az Igaz Szó áprilisi számában olvasható.¹¹ (Ugyanitt egyébként hasonló szellemben ír Hajdu Győző is *Gólyák a völgy fölött* címmel. Ez utóbbi nevet nem említ.¹²) De nem kevésbé fenyegető az Előrében megjelenő (Szász János tollából származó) támadás sem.¹³

⁹ Scinteia, 1958/4270, 4271; Cronicar aláírással.

¹⁰ Utunk, 1958/58, 3.

¹¹ JÁNOSHÁZY György, *Korszerűbb költői magatartást!*, IgSzó, 1958/4, 589–593.

¹² HAJDU Győző, *Gólyák a völgy fölött*, uo., 628–629. (*Vigvázó* rovat.) Hajdu Győző gondolatmenete és allegorikus példasora önmagában akár komolytalannak, gyermetegnek is tekinthető. Az „utolsó másfél év költői terméséről”, a verselők „legfiatalabb népes seregéről” szólva vonul gólyákhoz hasonlítja a költőcsoportot. „Bár már több éve, hogy felröppentek irodalmunk egére [...], mégsem érzem őket eléggé otthonos, tűzhely körüli madaraknak.” Mivel – s itt a megbélyegző elítélés lényege – „a mi új valóságunk tájaira – verseik tanúsága szerint – még mindig nem rakták le végleges fészkeiket. Mintha vendégek, amolyan vándormadarak lennének, úgy repdesnek szülőföldjük felett.” Tovább elégedetlensége szemrehányássá, váddá fokozódik. Ez a „helytállás elől melegebb és idilli tájakra húzódnó” természet nem kívánatos. Legalábbis mindenképpen ellentét annak a magatartásnak, amelyet az idézett szerkesztő a korhoz illőként elvár. Szerinte férfias helytállásra, erőre és bátorságra van szükség. Erre hasonlat lehet a „köszáli sas” „vagy a mindig velünk maradó kis pintyőke” s „az utak szélén tanyázó kontyos pacsirta” viselkedése. Ezek a madarak ugyanis „kitartanak az ember mellett, minden időben.” Példáikból okulhatnak – és ajánlatos is, hogy okuljanak – a vándorló, azaz a hűtlen, az állhatatlan, a megbízhatatlan „gólyák”, vagyis a hozzájuk hasonlatos fiatal költők. Mai szemmel ez a fajta virág- illetve madárnyelv ugyancsak egyértelmű. Hiába hat ma már meglehetősen együgyűnek, s hiába kelt ma inkább humoros hatást, mint fenyegetőt. Az ötvenes évek Romániáját kell mögé idézni, hogy hihető legyen: e gyerekes okfejtés valódi, aligha lekicsinyelhető hatalmat tudhatott maga mögött, s a szelíd intéseket megszívlelendő, baljós figyelmeztetésként kell olvasni. Mindenesetre a megfogalmazott vélemény nem annyira a bírált költők verseinek minőségére vonatkozik, mint inkább az elvárt programszerűség hiányára. A „gólyák”-hoz hasonlított költők célzásai a már említett, felsorolt költőket illetik; nagyjából a későbbi első Forrás-nemzedék lírikusi törzsgárdáját.

¹³ SZÁSZ János, *Megjegyzések fiatal költők verseiről*, Előre, 1958. június 2.

A kritikus állásfoglalások szerint az ifjú költők – s különösen egy-egy kiemelt lírikus megfogalmazásai – „kusza, zavaros, bonyolult” formát öltenek. Tele „mesterkélten mérész metaforákkal”, „keresetten újszerű, zsúfolt jelzők”-kel. „Menekülési vágy” ez a valóságtól, a mától – ismétlődnek Hajdu Győző virágnyelven előadott vádjai. Mindezt „aggasztó”-nak ítéli a kritikus.¹⁴ „Hogy érthetnők meg ezt a lírát, amelyet mintha franciából vagy angolból fordítottak volna magyarra, amelynek sem tartalmában, sem formájában semmi köze életünkhöz, s egyetlen célja, hogy érdekes módon rakjon szavakat egymás mellé?” – így összegez a bíráló.¹⁵ „Az élet céltalanságának gondolata szinte magától értetődően veszi magára a kifejezésmód mondvacsinált zagyvaságának köntösét.” Lászlóffy Aladár költészetének „egyetlen tárgya az Én, akinek nincsen köze senkihez.” Szókés ez az „értelmetlenségbe”, „az élet abszurditásától – a költészet abszurditásába” – olvashatjuk még ugyanabban az évben, pár hónappal később a marosvásárhelyi folyóirat után egy bukaresti irodalmi hetilapban.¹⁶ Az Előre kritikusa egész költőcsoportról ír,¹⁷ s valamennyiükre vonatkoztatja a fő vádakat, azaz a „zavaros” eszmeiséget, megállapítja, hogy a „polgári ideológia” uralkodik felfogásukban, „a meddő illúziók világában” élnek, s le kellene szállniuk onnan a földre, mert a velük szembeni elvárás az, hogy „építő emberek közt leljenek önmagukra, kortársak szívében.” Mindezen belül kiemeli Lászlóffy Aladárt mint az „egyik legtöbbet ígérő tehetséget”, aki viszont a fent jelzett „menekülésnek” is „egyik legjellegzetesebb képviselője.” „A pesszimizmus fekete köpenye” takarja, a „végtelen távlatok ábrándja” tartja rabságában, „heroizálja a halált” és versei általában „többszöri elolvasás után is követhetetlenek.”¹⁸

Főszerkesztői cikksorozat (1958 nyara)

A kiemelt fiatal írók, költők indulásának minősítésében a korabeli szépirodalmi sajtóorgánumok közül fontos szerepet vállalt az Utunk, melynek 1958-ban Földes László a főszerkesztője, így őt még fokozottabban érintik és kötelezik a központi utasítások. Mindezt tudva Földes vezércikk-jellegű (vagy annak tekinthető) közleményeket tett közzé *Fiatal költőkről és az – idősekről* címmel.¹⁹ Írássorozatának már első mondataival bekapcsolódik a fiatal nemzedéket ideológiailag „kinyíró” vitába. A korábbi, a felfedezésük utáni méltató értékelésekre gondolva azt is gondolhatnánk, hogy Földes éppen hogy felemeli szavát a fiatalokat sújtó, fenyegető vádakkal szemben. (A korban a legsúlyosabb megbélyegzésnek számított az, amit mindegyikük megkapott: hogy poézisüket

¹⁴ JÁNOSHÁZY, i. m., 593.

¹⁵ JÁNOSHÁZY, i. h.

¹⁶ SZÁSZ, i. h.

¹⁷ Az érintett lírikusok (Lászlóffy Aladáron kívül): Szilágyi Domokos, Csávossy György, Pál Lajos, Jancsik Pál, Hervay Gizella, Bogáti Judit, Barna Zsolt, Szatmári B. Zoltán, Bustya Dezső, Vécsey Ferenc, László Nóra, Elekes Ferenc, Lászlóffy Csaba.

¹⁸ SZÁSZ, i. h.

¹⁹ FÖLDES László, *Fiatal költőkről és az – idősekről*, I–III, Utunk, 1958. július 10., 17., 31.

„zavaros” eszmeiség jellemzi, hogy „polgári ideológia” uralkodik felfogásukban, ahelyett, hogy az „építő emberek közt” lennének önmagukra²⁰ stb.)

Földes azonban cikksorozatában korántsem tiltakozik a fiatal nemzedéket ért vádak ellen. Írásaiban éppen hogy a pártélet hivatalos, elvárt gesztusának, az önkritikának leszünk tanúi – főszerkesztői fejedelmi többes számban nyilatkozik: „Szemet húnytunk fiatal költőink eszmei ellentmondásai fölött?” – kezdődik a cikksorozat. A második mondat pedig már egyenesen beismerés és pártos mea culpázás: „Mi több: kritikátlan magatartásunkkal bátorítottuk eszmei zavarosságait.” A mondatban ott a kimondatlan állítás: a fiatal költők eszmeileg zavarosak. Földes cikke tehát nem más, mint az eddigi vádak felsorolása és megismétlése.

Kérdés, hogy beszélhetünk-e egyáltalán vitáról ebben az esetben. Hiszen amit olvashatunk, az semmiképp sem értékelhető „kard-ki-kard” csörtének. Jóval inkább fegyverletételnek. Már eleve: „Nyolc jogosan éles hangú bírálat példa reá” – írja. Az írásban zárójelben közölt mondatból ugyancsak több, hallgatólag beleértett állítás (egyben önmeghazudtolás?) fejthető ki. Földes tehát jogosnak ismeri el a korábbi támadó bírálatokat? Vagy egyszerűen éles hangúaknak minősíti ezeket? Nehéz ma már megfejtetni. Nyilvánvalóan a megfélemlített kultúrembert láthatjuk benne, aki a felismert vészhelyzetben igyekszik megtalálni a megfelelő – vagy inkább a lehetséges kevésbé rossz – megoldást.

A cikk további részében ez a fajta magatartás: a hamisításoknak és a félreértelmezéseknek ez az alázatos elfogadása, helyeslése folytatódik, később pedig még tódít is az Utunkat s az önmagát, azaz a szerkesztőt és a kritikust érintő vétkeken, még nagyítja is az elkövetett hibák nagyságát és súlyát. Így fogalmaz: nemcsak „kritikátlan magatartásunkkal bátorítottuk” a fiatal költők „eszmei zavarosságait”, hanem azok a cikkek, amelyek „teoretizálni kezdték” az ifjak költői magatartását, „eszmei zavar felé vezették őket.” Voltaképpen „többről van szó ennél is: megzavarjuk a fiatal költőket abban, hogy felismerjék és felszámolják a költészetükben mutatkozó eszmei-tematikai tévelygéseiket.” – A lemondás kényszere előtt álló főszerkesztő féltése (önnön gazdag, keserves történelmi, politikai tapasztalatai alapján óvja a még tapasztalatlan fiatalokat) figyelmeztet itt a lehetséges kiútra, s hívja fel a figyelmüket, hogy tegyék jóvá „eszmei-tematikai tévelygéseiket”, az eddigiekkel ellentétes (azaz a kívánt) eszmeiségű és tematikájú művekkel bizonyítsák jó útra térésüket, s akkor talán az ifjúkori botlások fölött napirendre lehet majd térni. Hiszen – írja – „végső fokon [...] erről: költészetünk eredményeiről és hibáiról van szó.”

Földes László itt csak látszólag tagadja meg önmagát. Az elkerülhetetlennek vélt önkritikát egy gondosan kigondolt, új taktika eszközeként próbálja felhasználni. Tudatosan hozza meg ezt az áldozatot – s ezt fontosabbnak látja a kritikusi önellentmondásnál –, mégpedig a költői gyakorlat, az új művek és megjelenési lehetőségeik, valamint a fiatalok pályájának biztosítása érdekében. „Költőtanoncokat és dilettánsokat bíráló cikkek áradatára” figyelmeztet a „költőinkről szóló bírálatok teljes apályával” szemben. Vagyis azt sugallja: teljes hangsúlyeltolódás és a kontraszelekció veszélye fenyeget, s ez végső

²⁰ A kitételek SZÁSZ János, HAJDU Győző, JÁNOSHÁZY György idézett cikkeiből.

fokon a kultúrpolitikára is kedvezőtlen, nem kívánt fényt vet. E mondatban – mintegy utolsó bátyaként – kitart saját, eredeti meggyőződése és annak lényege mellett: ne keverjük össze a költőket és a költészetet a dilettánsokkal és a dilettantizmussal! S e tekintetben változatlanul fenntartja saját eddigi gyakorlatát, írásba foglalt véleményét és állásfoglalását. Hallgatólagosan mintegy kettéválasztja az „eszmei” (ideológiai) és a valóban lényeges, az esztétikai, a művészi értékeket illető szempontokat. Ezt követően már csak a „sorok közt” olvasható mindaz, amit ez után sugalmaz az eddigiekben jelzett, alapos, körültekintő megfontoltsággal – a láthatatlan, de azért jól érzékelhető, mindent megfigyelő „közönségre” és az elvárt szakzsargon használatára ügyelve.

„A fiatalokról írt bírálatok túlnyomó többségével s azok elvi jellegű kritikai megállapításaival egyet kell értenünk” – fogalmaz. S itt kezdődik az árnyalatok fontos szerepének értelmezése. Ha ugyanis Földes egyetért az „elvi jellegű” megállapítással, akkor – ki nem mondvá – a nem elvi megállapításokkal (hanem például az irodalmi, a poétikai vonatkozásaikkal, avagy már az „elviek” irodalmi vonatkozásaival) egyáltalán nem biztos, hogy egyetért, sőt talán korántsem ért egyet. Földes persze nem azt írja le, hogy „egyetértek”, hanem azt, hogy: „egyet kell értenünk.” (A jelentésárnyalatot például a német fordítás érzékeltethetné feltűnően: a német nyelvű szövegben nem a „sollen”, hanem a „müssen” kifejezés szerepelne.) A magyarul nem visszaadható megkülönböztetés viszont az adott esetben lehetővé – s jelenlévővé – is teszi a lebegtetést: az elkötelezetlen közönség olvashatja és értelmezheti másként is a szöveget, mint a „hivatalos megfigyelők.”

Így jut az elmarasztalások mérlegeléséhez, s személyenként veszi sorra az érintetteket, kezdve a fiatal költőkkel. Elsőként a szóban forgó személyeket rangsorolja: név és az eddigi költői teljesítményük esztétikai minősége szerint. Úgy véli, hogy eddig a vitatott tehetségek között voltaképpen „...két költő van. Lászlóffy Aladár és Veress Zoltán.” A többieket egyelőre más kategóriába sorolja. Néhányat „szárnyaikat bontakoztató tehetségeknek” nevez, más versírókat pedig „tanulató, ambiciózus kezdőnek” lát. A róluk megjelent bírálatok mennyiségét eleve aránytalanak ítéli az említettek bizonyított képességeihez mérve. Azt gondolja, hogy a „költők” téma- és eszmevilágát kell elemezni, s nem a „költészet periferiáján” kell keresni a hibás jelenségeket.

Földes egyébként következtetlenséggel vádolja a fiatalokat bemutató korai kritikák nagy részét, mivel a művekben nem is létező erényeket tulajdonítottak az ifjú alkotóknak: az „új társadalom által kialakított emberi viszonyok” rajzát vélték felfedezni az írásokban vagy éppen a „szocialista erkölcsiségre, derűs életkedvre, emberségre nevelő agitációt”,²¹ miközben mindennek nyoma sem volt műveikben, sőt, inkább éppen ezek ellenkezője volt jellemző rájuk. A cikkíró itt a fiatalokat érő súlyos vádak egy részét megerősíti, s még rá is dupláz ezekre. Úgy látja, hogy a fiatal költők nagy hányadánál „szembeötlő a borongó, sokszor pesszimizmusba hajló hang”, „sőt, halálhangulat, nihilista életszemlélet”. A versek nagy része egyenesen „morbíd”, ráadásul az induló poétákra káros hatást gyakorolt az elhibázott fogadtatás, a sokszor „gátlástalan tömjénezés”,

²¹ Itt a szerző az IgSzó 1957/12. számában megjelent szerkesztői bevezetésre és IZSÁK József cikkére utal.

illetve a „kritikátlan körülrajongás”.²² Ezután sorra veszi az idősebb költők műveit is, s kimutatja bennük a „társadalmilag jelentéktelen magánélet” előtérbe kerülését, s ezzel a „félrevonuló magánember” attitűdjének térhódítását a „társadalmi harcos” helyes, kíváncsi és szükséges állásfoglalása helyett. Példaként emlékeztet Szabédi László, Horváth Imre felidézett műveire, Kiss Jenő korábbi verseire, Létay Lajos kiemelt lírai darabjára, s szembeállítja velük Majtényi Erik előző évben megjelent kötetét, Szemlér Ferenc „kétféle”-nek látott ars poeticáját, Kiss Jenő költészetének hasonló „kétneműségét” és visszahúzóását a magánéletbe. Ilyen aspektusból elemzi és marasztalja el Salamon László, Bartalis János, Székely János, Horváth István s a náluk fiatalabb Tóth István jelenkori költészetét. Földes úgy véli, hogy Salamon László „sablonyszerűen teszi közéletivé mondanivalóját”,²³ Bartalis János „szép, de anakronisztikus”, „történelmi téren és társadalmi időn kívüli”, egyszínű leíró költészetében „a patriarchális életszemléletet” hozza vissza. Székely János „pusztán természettel benépesített témavilága” mögött – szemben a többiekkel – „filozófiailag megalapozott”, „végiggondolt bölcséleti rendszer” áll, de ezt nem hogy enyhítené, hanem még súlyosbítja is költői mulasztása, hiszen ezt a gondolatiságot „arisztokratikus magány fűti”, „elszigetelődés” a társadalomtól, és verseiben a „halál-gondolat sűrű visszatérése”-vel találkozunk. Horváth Istvánról megjegyzi, hogy több, korábban született, igen méltányolt, „harcos” verse után újabb lírai riportjában (*Békás fölött*) „zavaros képet fest az imperializmus elleni harcról.” Tóth István kiemelt versrészletéről pedig súlyosan elítélő megállapítást tesz: „Írhatta volna a parnasszista Hérédia is.”

Földes a felsorolt szerzők mindegyikének küldi tehát figyelmeztető intését: „Nem lehet elvonulni. A vers nem mondhat le arról, hogy koronatanú legyen a szocializmus és kapitalizmus, a dolgozó nép és az osztályellenség közötti perben.”²⁴ Ez az alapvető, központi (ideológiai) elvárás. Ennek alapján lényegében a „dekadens szellem”, „a burzsoá ideológia” megnyilvánulásának minősül minden felsorakoztatott, látszólag poétikai mozzanat. (Ma már valószínűleg némi magyarázatra szorul az az annak idején köztudott s közös hallgatásra kötelező tény, hogy az efféle megjelölések ebben az időben kifejezetten fenyegető megbélyegzést jelentettek, s felérhettek akár egy feljelentéssel is. Abban a korban járunk ugyanis, amikor hasonló vagy még ennél is csekélyebb vétekért – akár egy meggondolatlanul elejtett szó vagy valamely ellenségesnek vélt gesztus miatt – az idézett vitával egy időben számos ártatlan, jó szándékú értelmiségi ült börtönben vagy sínylődött a Duna-deltai munkatáborok valamelyikében.)

Ebben a fajta eszmei-ideológiai közegben kapott helyet a kiemelt költőgeneráció szemléje, kritikája is. Földes László megrója a tekintélyes, érdemdús Horváth Istvánt is, amiért utóbbi verseiben „zavaros szimbolika” bukkan fel – s nyomatéku hozzáfűzi azt a

²² A hivatkozás elsősorban KÁNTOR Lajos vitatott, az Előrében megjelent írásaira vonatkozik.

²³ A legszellemesebb jellemzés (feltehetően azért is, mert a legkevésbé kockázatos, s így elég könnyed): „öt esztendeje minden egyes versében gondosan kiporciózza a két egység (hajlott korából fakadó) saját fájalmát és a három egység (szocialista építésből fakadó) közösségi örömet, amiből aztán hamarosan ropogósra süti a két lehetséges csattanó egyikét: öregem is fiatal szívvel haladok veletek, vagy az ember halandó, de műve, a szocializmus halhatatlan.” – Vö. az id. sorozat 3. részével. (Utunk, 1958. július 31., 2.)

²⁴ Id. sorozat, 2. rész, Utunk, 1958. július 17., 2.

megfigyelését, amely szerint „egyes fiataloknál” „szinte programmá válik” a „ködös kifejezésre való törekvés.” Márpedig ha a sötét hangulat, a halálgondolattal való játék még az alapvetően elismert, idősebb lírikusok esetében is megrovást vált ki, akkor mi-csoda elmarasztalás illetheti azokat a fiatalokat, akik sűrűn „tetszelegnek a halálvárás, a borongás, a mélabú merőben időszerűtlen és ártalmas pózában.”²⁵

Ebben a gondolatmenetben kerül kiemelt helyre Lászlóffy Aladár, akit irodalmi eszményei az addig ostorozott „örök témák” felé sodornak. Földes véleménye az, hogy Lászlóffy javára kell ugyan írni, hogy olyan korszerű, közéleti költeménnyel is jelentkezett, mint amilyen a *Fiatalon. Intelmek kórusa*, ámde annál sajnálatosabb, hogy a Szabó Lőrinc halálára írott versében „a kilátástalanság köszöntése” kapja az utolsó strófát. Földes nem csak idézi ezt az utolsó szakaszt, de hozzáfűzi saját értelmezését is: „A vers azt a látszatot kelti, mintha arról szólna, hogy a halálban is él a költő, hogy a végén kiderüljön, arról szól, hogy csak a halálban él a költő.” – Ez a finom distinkció – ebben az esetben – a tagadhatatlanul és máig elismerésre készítően kifinomult érzékenységgű műértő remeklése. Csakhogy itt, az adott cikksorban képviselt, kénytelen felvállalt szerepköre kettősségéről árulkodik. (Különösen akkor kelthet álmétkodást Földes idézett megállapítása és versolvasata a mai befogadóban, ha maga is újraolvassa a verset, s főként az inkriminált utolsó szakaszt. Miként és minek alapján lehetséges ezt a leírt módon értelmezni? A versen belül kevésbé lehet érvet találni mellette, annál inkább sikerül versen kívülit.)

Szinte bizonyos, hogy mindez nem csupán Földes magánvéleményének kifejtése, hanem az adott irodalompolitikai helyzet felismerése tudatában alkalmazni próbált taktika. Földes egyrészt meg szeretné védeni a költőket – de ugyanakkor önmagát és pozícióját is, ami ekkoriban aligha választható el a pusztá egzisztencia, az emberi biztonság önvédelmétől.²⁶

Általános érvényű és elvi kérdés (1958)

A fiatal és az idős költők bírálatának sorozatát Földes László a kortárs kritikát elemző és kritikus-kollégáinak tevékenységét összefoglaló, áttekintő szemléjével folytatja.²⁷ Körképet ad a korabeli kritikusi vitákról,²⁸ majd erőteljesen megbírálja szinte valamennyi irodalomkritikus pályatársát, vázlatos kritikátörténetét nyújtja a közelmúltnak. Földes az irodalmi ítéletalkotások többségéről – kevés elismerő szó mellett – éppúgy lesújtó véleményt formál, mint a kritikusok kifejezésmódjáról és a kritikusi eszmecseréről, s

²⁵ Id. sorozat, 3. rész, Utunk, 1958. július 31., 2.

²⁶ Valószínűleg erre szolgál bizonyoságul, hogy még a cikksorozat évében, 1958 második felében leváltják Földes Lászlót, s helyette előbb egy bizottság, majd Létay Lajos veszi át a lap főszerkesztését. Ez azt is jelenti tehát, hogy a választott és megkísérelt taktika nem vált be.

²⁷ *Irodalombírálatunk eszmei tisztaságáért*, 1–2, Utunk, 1958, 31–32. sz.

²⁸ Egyaránt sorra veszi az ötvenes években zajló vitákat, a fiatal írók fogadtatását és a közelmúlt irodalma újraértékelésének kérdéseit.

mindkettő szakszerűségét kifogásolja. Egyaránt ostromozza az „irodalomkritikai fecsegés”-t és az eluralkodó „esztétizálás”-t, s úgy véli, hogy az így látott és láttatott közeg az 1956-tól felbukkanó fiatal költők pályaalakulásában is szerepet játszik. „A számos fiatal költőnknel jelentkező káros tendenciák ennek az opportunistá irodalomkritikának a diadalkapuja alatt vonultak fel.”²⁹ Olyan diadalkapu³⁰ ez „a nagyon is problematikus úton járó” fiataloknak, amely „elkeni e fiatalok eszmei zűrzavarának” kérdését.³¹ Folytatta és fokozta ezt a kártékony kritikálanságot a kortárs bíráló egyoldalú magasztalása (itt Kántor Lajos már többször említett Előre-beli cikkeiről van szó³²), aki „egyik fiatal költőnk” (azaz Lászlóffy Aladár) „mindenképpen kifogásolható absztraktizmusát” előléptette a szó jó értelmében vett modern lírává – írja és ismétli saját állásfoglalásként ezt a nehezen pontosítható ellenvetést Földes László. Az a kritikus, aki elsőként fogadta el és méltatta, elemezte ezt az „absztraktizmust”. Vajon nem ugyanolyan önellentmondás-e ez, mint amilyennek a Szabó Lőrinc-vers befejezésével kapcsolatos értelmezést véljük? A költő egyik első, érzékeny értője, interpretátora ítéli el és tartja kifogásolhatónak az indulástól jellemzően erős, szokatlan absztrakcióit a lírában? S ugyancsak ő nem érti vagy szándékosan félreérti az egyik kiemelkedő vers lényegét? Földes önkritikája-kritikája mindenestre érinti a korabeli irodalom és kritika egészét, s külön kiemelten az induló fiatalok nemzedékét. Ugyanakkor azonban újonnan megerősíti, hogy a tehetségüket nem vonja kétségbe.

Földes írásaihoz – mintegy „lírai” codaként – kapcsolódik az Utunk augusztusi számában megjelenő *Levél fiatal költőkhöz* című írás, melyet költőtársként Szász János írt testvéries hangnemben.³³ Szász is megfogalmazza – igaz, szinte baráti hangon –, hogy milyen hibákat követtek el a fiatal poéták: „megkerültek életünk lüktető lényegét, amikor önmagatokba fordulva s művilágot teremtve [...], nem [...] e földi, hazai harcban keresitek az új költészetet.” Egyben figyelmeztet arra a felelősségre, amely a nép iránti felelősség, s amely elválaszthatatlan a párttól: „...milyen felelősség az, amely nem esik egybe a pártossággal?” A szónoki kérdésre várt válasz természetesen eléggé egyértelmű, s nemigen hagy esélyt az egyéni megfontolásnak vagy valami más lehetőség megválasztásának. A bírálat és a felhívás éppen azért szól ennek a költőnemzedéknek, „mert hiszen [...] tőletek, a mi időnk elsőszülöttjeitől joggal vár sokat mindenki.” „Verssel bizonyítások, hogy a bírálat szívetekhez szólt. Verset a kommunizmus győzelméért!” – A kitűzött feladat tehát egyértelmű. De vajon hogy teljesítik mindezt a költők?

²⁹ I. h., 2. rész, Utunk, 1958. augusztus 14., 32. sz., 6.

³⁰ Itt elsősorban a már idézett szerkesztőségi bevezetésre utal (*Új költőnemzedék*, IgSzó, 1957. december), majd IZSÁK József, HAJDU Győző írásaira, szintén az Igaz Szóban (1957. december, 1958. január, 1958. március stb.).

³¹ Az IgSzó szerkesztőségi beköszöntőjére hivatkozik: *Először a nyilvánosság előtt*, 1958. március.

³² 1958. január–március.

³³ SZÁSZ János, *Levél fiatal költőkhöz*, Utunk, 1958. augusztus 28., 34. sz.

Ugyanebben az időszakban Marosi Péter összefoglaló elemzése más hangsúlyokat helyez el, és egészen másféle olvasást kíván.³⁴ Marosi zömmel az előző korosztály költőit elemzi (bár szemléjében az első Forrás-nemzedékből Lászlóffy Aladár is szerepel), sommásan értékeli a jelenkori költészet kapcsolatát bizonyos irodalomtörténeti áramlatokkal és a szabadverssel; Méliusz József példájára hivatkozik mint aggasztó jelenségre: „...kérdés, hogy vajon merre vezet általában és merre vezet éppen náluk a szabadvers útja? [...] nem nehezíti-e meg az 1910-es, 20-as évek expresszionista meg avantgardista művészetének sok emléke?” Marosi azt javasolja, hogy „egyre tudatosabban kell elhárítaniok” „az impresszionizmus, a Parnasse, a népieskedés, de az expresszionizmus és az avantgardizmus emlékeit is”, mivel úgy látja, hogy mindez szemben áll az „új ember” hiteles külső és belső rajzával.

„*Modor és zűrzavar*”? (1959–1960/61)

A fenti címet egy apró (és kis betűvel szedett) jegyzetként megjelentetett, rövid írás viseli az Igaz Szó mintegy mellékes, a lap végén található *Vigyázó* rovatában.³⁵ Szerzője Farkas Dénes. A közlemény az egyik fiatal, Lászlóffy Aladár *Áprilisi vallomás* című, nemrég nyomdafestéket látott versét tűzi tolla hegyére:³⁶ „Holtáig tanul az ember. Énnem most kellett rájönnöm, hogy [...] maga a zűrzavar is különböző színvonalakon valósulhat meg. Olykor a legtehetségesebb költő legmagasabb igényű hozzáállása ugyanolyan kaotikus szövegeket eredményezhet, mint valamely dilettáns [...] lehetetlensége.” „...annál nagyobb zűrzavar, minél magasabb költői színvonalon valósul meg.” Ezután ízekre szedi a verset (mely valóban merész, s főként szokatlan, a kiforrás folyamatában lévő költészeti jegyeket mutat fel). A cikk írója a végén újfent megismétli „a szöveg magas színvonalú zűrzavarát”-ról szóló gondolatait. Hangsúlyozza, hogy itt „nem valami új költői irányzatról” van szó, hanem – Lászlóffy esetében – „hibátlanokká szándékolt [...] képek hibásan valósulnak meg.” Úgy véli, hogy a képek „értelmüket veszítik”, de szintúgy a vers egésze, „a képszerűség és mondatfűzés e hallatlan modorossága miatt.” Farkas olvasóként igyekszik ugyan a verset egészében, „a maga benső logikájában megfejteni”, de végül úgy látja, hogy ez teljesen kilátástalan. Ezért csak ismételni tudja: „Zűrzavar ez, a javából, modor és zűrzavar” – szól kíméletlenül. Közben pedig – zárójelben – beiktatja: „egyébként roppant eredeti és komplex” képekről van szó, s befejezésül így összegzi véleményét: „Úgy gondolom, az igen tehetséges költőnek, épp tehetsége érdekében, minél előbb meg kell szabadulnia” a jelzett modortól. Farkas úgy vélekedik, hogy a kritikust segítőkészség vezérli. S tényleg, írásában valóban nemcsak a jóakarat, de a figyelem és a hozzáértés is megtalálható. Úgy érezni, hogy ritkán megta-

³⁴ MAROSI Péter, *Lírai tájakon túl*, Utunk, 1959/40, 8. – A cikkben Gellért Sándor, Méliusz József, Szász János, Létay Lajos, Majtényi Erik munkássága szerepel, míg az első Forrás-nemzedék tagjai közül Lászlóffy Aladár.

³⁵ IgSzó, 1959/6, 924–926.

³⁶ Utunk, 1959. április 23.

pasztalható, különleges hajszálhídon egyensúlyoz – hol találkozik, hol meg elkerüli egymást – a kritikus és a költő. Az ítéshoz megértése és figyelmének, érzékenységének értékelése valójában szinte külön tanulmányt érdemel, mint ahogy a későbbiekben ez majd kiderül.³⁷

Természetesen ez a rövid cikkecske nem érdemelne ennyi szót, ha nem lenne egy egész kritikasorozat egyik darabja, mely ezt a nemzedéket érinti. A fent jelzett rovatban, ugyancsak Farkas Dénes neve alatt egyébként Hervay Gizella, Balogh József és Fábian Sándor verseiről is jelennek meg elmarasztaló megjegyzések, esetükben Farkas a szovjet űrrakéta, a szputnyik felbocsátása alkalmával írott s az Ifjúmunkás című lapban megjelent költői megszólalások minőségét bírálja.³⁸ Kritikájában lényegében azt emeli ki és azt kifogásolja, hogy ezek a költemények megrendelésre készültek, és kényszeredettek benne az „ihletek”. De – mint fogalmaz – a „tárgy iránti tisztelet meggátol a további kegyetlenkedésben.”

Furcsa képlet adódik így aztán ki, hiszen nem tudni biztosan, hogy Farkas itt a költőket bírálja élesen vagy pedig csak ezt a fajta inspirációformát. Vajon a megrendelésre kiírt dicsőhimnusz? (Hiszen még csak nem is az űrrepülés csodálata kérdőjeleződik meg itt, hanem a glorifikáció elvárt módja, a patetikus, lényegében politikai/ideológiai értelmezése.) Ebből az aspektusból nézve ez akár még a lírikusok dicséreteként is olvasható: erősebb tehetségek ők, semhogy efféle megnyilvánulásokból ítéljük meg őket. A költői ihlet és az állami megrendelés ugyanis két, egymásnak ellentmondó késztetés. Farkas megrovása tehát legalább annyira összekacsintás és biztatás is.

Hasonló jellegű és hasonló szerepet játszik a *Kép – képzavar – fogalomzavar* című megszólalás szintén Farkas Dénes aláírással. Más szempontból ide sorolhatóak a későbbi Napsugár-gyermekverseket illető bírálatok, illetve bizonyos Napsugár-szerzőkre vonatkozó csipkelődő megjegyzések.³⁹ Az elsőként említett helyen az első Forrás-nemzedékhez sorolható szerzőket emel ki Farkas Dénes. Anavi Ádám verseit úgy dicséri, mint a nemzedék érlelődésének jeleit mutató alkotásokat. Jelentős előrelépésként értékeli mind tematikája alakulását („a szocialista építés, az új embereszmény alakulása”), mind pedig azt, hogy ezek a gondolatok „konkrét költői kép”-ek közvetítésével jelennek meg. Úgy véli, hogy sok-sok erénye mellett szinte méltatlan lenne felemlíteni „az itt-ott előforduló képzavarokat.” Veress Zoltánnál viszont az „egymással össze nem függő elvont képek” halmozása, homályossága, ellentmondásossága megrovást vált ki belőle. Szintúgy a szintén ehhez a generációhoz tartozó kritikust, Láng Gusztávot is azért marasztalja el, mert Bartalisról szóló cikkében „zavaros kép”-et lát, amely mögött „fogalomzavart” tételez. Axiomatikus tehát a következtetése: „a kritikus fogalomzavara eszmei és esztéti-

³⁷ Gondolok itt az adott kritikus (szinte teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy az álnéven szereplő Székely János) további, hasonló hangú, majd eltérő hangvételű írásaira; a két író kapcsolatának alakulására.

³⁸ *Rakéta-versek*, IgSzó, 1959/2, 294–295. (Érdekes, hogy itt elfeledkezik például Lászlóffy Aladarról, holott – tetszik–nem tetszik – ő is megírta az idevonatkozó penzumversét: *Dal a halhatatlanokról*, Utunk, 1959/4, január 29., 1. – Nem csoda, hogy Lászlóffy ezt a versét nem vette be egyik kötetébe sem.)

³⁹ IgSzó, 1960/1, 151–153; *Gyermekcipőben*, uo., 1961/2, 313–315; *Új költő?*, uo., 1961/10, 637–638; *Is-mét egy új költő?*, uo., 1962/1, 145–146.

kai tájékozottságának hiányairól vall.” Bár mindez valóban megszívlelendő lehet, de a gondolatmenet alapjául szolgáló példa mégis elgondolkoztathat, sőt még ellenvetésre is indíthat.⁴⁰

Ebbe a sorozatba illőek (s szintén az Igaz Szó végén, a kisebb betűkkel szedett *Árkádia* című rovatba tartoznak) az ironikus és parodisztikus kifigurázások, melyek névtelenül jelennek meg. Lászlóffy Aladárnak többször is kijut ebből a dicsőségből. Előbb a *Munkás-temetés*, majd *A hegedű húrjai* című verse kínál alkalmat az élcelődésre. „Most a sírás kirí az ember normális gondolatmenetéből” – írta a költő. „Költészetből kirívó sorok” – felelt rá a kritikus. *A hegedű húrjai* több, nagyobb részből álló szabadversre ihleti a költőt. „Négy húr a mindenség: a tér hárfáján mély / dimenziók. [...] / Négy égtáj a föld...” stb. A kaján olvasó-kritikus aztán mindezt találós kérdések formájában vezette fel: „Hány »égtáj a föld«? (Négy) – Hány »mély dimenzió« van »a tér hárfáján«? (Négy) (!)” – és így tovább, s bontja fel az emelkedett költeményt 29 blaszfémikus „találós kérdésre” és a zárójelben megadott megfejtéseikre.⁴¹

A gúnyolódás itt is a szokatlan szóhasználatra és képekre vonatkozik. Mégis, az ilyen-fajta tréfálgatás nem feltétlen árt a költőnek. Sőt, ez már egyfajta népszerűséget is jelez. (Iskolapélda lehet erre később az Utunk szilveszteri melléklete, az *Ütünk*. Aki ebben szerepelt, az tulajdonképpen neves írónak tudhatta magát.) Mint ahogy itt, korábban – s még az első kötetek megjelenése előtt – megtiszteltetésnek tekinthető az is, hogy egy-egy versparódiával a kiváló Bajor Andor immár néhány fiatal (Jancsik Pál, Lászlóffy Csaba, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Veress Zoltán, Fábíán Sándor, Kicsi Antal) vesz szellemes-vitriolos tollára. Lászlóffy Aladárnál például ismét az „érthetatlenség”, a „homályosság” kerül tollhegyre, amint a cím is árulkodik róla (*Picassóhoz*).⁴²

Az 1960-as év elején mindazonáltal még ilyen szemrehányással találkozhatunk: „Az olyan fiatalok, mint Veress Zoltán, Jancsik Pál, nagyobb mértékben Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos a jelek szerint egy helyben topognak, és sem eszmeileg, sem művésziileg nem mutatnak fejlődést.” Újra felmerül az is, hogy Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos egyes verseiben „zavaros képek” találhatók. (Ugyanott Szász Jánosnál „kép-telenségek”, Majtényi Eriknél „magyartalanságok” fordulnak elő.)⁴³ Bár mindez a jól ismert elmarasztalásnak látszik, mégis történt változás. A szokott megrovást ugyanis nyomban egy sajátosan jóindulatú indítvány követi: „Kritikánkra vár az a feladat, hogy [...] hozzásegítse őket [...] a harcos szocialista-realista költészet” eléréséhez.

⁴⁰ A következő kritikai állítást idézi Farkas Dénes: „Bartalis kötetének formai mérlegét tehát így összegezhethetnénk: a régi témakör versein fokozottan érzik a tematika kezdődő kimerülése; az új témakörben pedig még nem jutott olyan mélyre, hogy eléggé hitelesen tolmácsolhassa vele kapcsolatos mondanivalóit.”

⁴¹ A két vers az Utunk 1960. december 10-i, illetve a Korunk 1961/1. számában jelent meg, a paródiák pedig az Igaz Szóban: 1961/1, 160; ill. 1961/4, 639–640.

⁴² BAJOR Andor, *Stílusparódiák*, IgSzó, 1961/7, 83–89.

⁴³ GÁLFALVI Zsolt, *Harcostársunk – a vers*, Utunk, 1960/15, 7–10; vö. MAROSI Péter, *Ars poetikák nyomában*, uo., 1960/23, 4–6.

Ugyanebben az időszakban az Igaz Szó és az Utunk együttes ülést tartott, amelyen a legifjabb munkatársaik, a költők, az írók és a kritikusok működését elemezték.⁴⁴ Az év őszén pedig egy olyan Igaz Szó szám jelent meg, amelynek középpontjában a fiatalok állnak (zömmel az első Forrás-nemzedék). Többféleképpen. Egyrészt a lap törzsanyagában az ő verseiket, novelláikat közlik (összesen tizenegy fiattól).⁴⁵ Mintegy kiegészítésként fiatal román költők, illetve életükben először nyomdafestéket kapott még fiatalabbak kapnak helyet.⁴⁶ Egy-egy nemzedékbéli költőről-íróról részletes, elismerő-elemző tanulmány is megjelenik. (Veress Zoltánról Gálfalvi Zsolt, Lászlóffy Aladáról Szócs István ír.) Azt gondolhatnánk, hogy a fiatalok ünneplésének vagyunk tanúi. A lapszám élén álló főszerkesztői bevezető azonban – Hajdu Győző írása – intelmekkel ellenpontozza az összeállítást. Tudatos „csapatszemplé”-ről beszél, „fiatal sereg”-ről, „utánpótló osztály”-ról, tehetségekről. Mégis, az elégedetlenség hangja uralja az írást, s úgy véli, hogy „még mindig fel-felszökken az individualizmus hőmérséklete.” Túlságosan tartózkodóak – vélekedik –, „mintha hiányozna belőlük a bálványdöntők és tűzgyújtók szent szenvedélye.” De ehhez hasonlóan: a most induló „kritikusokban sem mozog eléggé [...] az erő”, „úgy tesznek, mintha fiatal íróvársaik körül minden a legnagyobb rendben lenne.” A fő feladat pedig: „a legfiatalabbak társadalmi felelősségtudatának további fokozása. [...] egyesek közöttünk még mindig nem érzékelik eléggé a pártos írói állásfoglalás jelentőségét, [...] az írói munkának a társadalmi súlyát és szerepét.” A követni való út: „Az ihlet forrása számunkra [...]: a párt vezette munkásosztály.” – Valljuk meg, ez az – egyfelől ösztönzésnek, másfelől baljóslatúnak mutatkozó – hivatalos javaslat vagy inkább utasítás igen erőteljes és határozott.

1959–1960-tól mindezzel párhuzamosan találkozhatunk – kétségtelenül a kényszerűséggel szembesülve – a költőnemzedék tagjainak azon próbálkozásaival, hogy a maguk módján fel- és megoldják ezt a feladatot, vagyis hogy eleget tegyenek a követeléseknek. Ez formailag mindenképpen elengedhetetlenné válik, mivel az egyéni, a rejtett kiutat keresik. A fő kérdés tehát az lesz, hogyan lehet ezekkel a megszorításokkal – mindezek ellenére és mindezen belül – megőrizni a belső, erkölcsi, művészi (emberi-költői) szabadságot.

⁴⁴ Vö. Utunk, 1960/23, június 10. – Itt jelent meg a már említett Marosi Péter-írás is (*Ars poetikák nyomában*). A közzétett anyagot vitaindításnak szánták. Csalódást, elégedetlenséget váltott ki az a tény, hogy „Azóta sem szólalt meg ezzel kapcsolatosan senki; még a legérdekeltebbek, a fiatalok sem” – ahogyan Hajdu Győző írta az Igaz Szóban (1960/9).

⁴⁵ IgSzó, 1960/9. – A szereplő költők, írók név és sorrend szerint: Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Csávossy György, Veress Zoltán, Jancsik Pál, Fábián Sándor, Olteán László, Kicsi Antal, Pop Simion, Lászlóffy Csaba, Hervay Gizella, Barna Zsuzsa, Szives Sándor.

⁴⁶ Piroksa János, Komzsik István.

A befogadás felé? (1960–1962)

A megoldást keresve az 1960-as évek elejétől kétoldalú folyamat indul el. A központi irodalompolitika képviselői a nyílt támadás mellett most már többször inkább a megnyérésre törekcszenek, míg az írók igyekeznek megkeresni az egyéni kompromisszum útjait anélkül, hogy elárulnák önmagukat, miközben azért „eleget tesznek” az erőszakos kíváncsnaknak. A lehetséges választás: írni néhány pártverset, hogy – mintegy ennek fejében – megszülethessenek és megjelenhessenek a valódi költemények is.

1960-ban a kritikákban még kétségtelenül találkozunk elégedetlen hangokkal és a már korábban taglalt és ismertetett kifogások ismétlésével, ám ugyanebben az évben már olyan egyértelműen elismerő, elmélyült, tanulmány terjedelmű elemzések is megjelennek az első Forrás-nemzedék eddig állandó megrovásban részesülő tagjairól, mint a már említett Gálfalvi Zsolt írta, illetve Szöcs István-tanulmány (Veress Zoltánról és Lászlóffy Aladárról). Az utóbbinak már a címe is egyértelmű elismerésről tanúskodik: *A világ egységének költői élménye*,⁴⁷ a gondolatmenet egésze pedig érvekkel alátámasztott, áapos ítései véleményként kétségtelen állásfoglalás a lírikus tehetsége, műveinek eredetisége, magas fokú esztétikai minősítése mellett. A kritikus szerint a költő „korántsem szándékosan bonyolult és nem rafináltan kuszálja össze verssorait”, hanem „halmazok”-at emleget, „eszmék, egyéni meglátások, eredeti képek [...] halmazai”-t, amelyek között „azért minden összetartozik, egymásból fakad, [...] egymásra utal, csak [...] az elemek egymásba illésének módja” az, ami új és szokatlan. A kritikus határozottan mondja ki ítéletét: „ha valakivel, akkor Lászlóffy Aladárral kapcsolatban helyénvaló költészetről beszélni.” Ő az a költő, aki „a világnak, a mindennapi jelenvalóságnak és a mindenségnek egységben való felfogására és kifejezésére törekszik.” Ne feledjük, a kritikus olyan fiatal költőről szól így, akinek még egyetlen verseskötete sem jelent még meg.

Ezután egymást követik az elismerő vélemények és az első Forrás-nemzedék tagjainak egyéni vagy különböző csoportosítású megjelenései. 1961-ben Szilágyi Júlia bevezetőjével a Korunk vállalja az újabb, közös versbemutatót *Közülünk jöttek* címmel.⁴⁸ Szilágyi szerint szó sincsen „kuszaságról”, „befelé fordulásról”; a jó tollal megírt és diplomatikus bevezető így üdvözlí a fiatalok korszerűségét: „Gagarin és Tyitov kortársai ők. [...] Érzékeny műszerük, a poézis...” „Rátaláltak [...] a felelősség közösségére, és így lelték meg önmagukat.”

Az 1962-es év már a Forrás-nemzedék diadalmenetének tekinthető. Az Utunk harmadik, január 19-i számában öt új könyv fedőlapja szerepel, köztük ott van a – később tekintélyes sorozattá bővülő – Forrás-emblémával megjelenő kötet:⁴⁹ Veress Zoltán

⁴⁷ IgSzó, 1960/9, 387–389.

⁴⁸ Korunk, 1961/10, 1150–1155. A bemutatott költők: Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Jancsik Pál, Fábián Sándor. A folyóirat irodalompolitikájáról lásd SZÉLES Klára, *A Korunk szerepvállalása az első Forrás-nemzedék elindulásánál*, Korunk, 2001/11, 103–111.

⁴⁹ Vö. DOMOKOS Géza 1989–1992-es visszaemlékezésével, melyben a kérdező Benkő Levente volt. *Kérdés*: „Hogy lehetett [...] [a] Forrás-nemzedéket vagy hozzájuk hasonlóan ’ellenzéki’ [...] szerzőt pályára helyezni, munkáikat kiadni? Valamilyen érvekkel meggyőzték vagy egyszerűen átejtették az éber cenzúrát?”

Menetirány című novelláskötetének címlapja is. Ugyanebben a lapszámban Kántor Lajostól részletes, méltató kritika is olvasható a kötetről, melynek már címe is az irány hangsúlyozását mutatja, tudatos pajzsot von a lehetséges támadások ellen: *Négyszemközt a mával*. Ugyanebben az Utunk-számban olvashatunk a másik kortársról, Bálint Tiborról és a versei teremtette miliőről, valamint ismét találkozhatunk Lászlóffy Aladár lírájának újabb, tüzetes analizisével, Szöcs István *Érzékenyen élni* című cikkével. Hasonló elismerésről tanúskodik az Igaz Szó első számában napvilágot látó, Gálfalvi Zsolt tollából származó, *Szférák és kritikák* címet viselő összegzés is.⁵⁰

A fordulatot talán leginkább egy, az Előrében megjelenő cikk jelezheti. A nemzedék hajdani támadója, Szász János ír ugyanis üdvözlést⁵¹ az első Lászlóffy Aladár-kötetről, mely egyben a Forrás-sorozat második darabja.⁵² Szász persze próbálja áthidalni a szakadékot a korábbi és a mostani írása között: „immár túljutott azokon a kezdeti zavarosságokon, akrobatikus bonyolultságokon, amiket kritikusi joggal vetettek szemére” – szögezi le Lászlóffy költészetéről. Innentől ez a fajta megbocsátó hangnem lesz jellemző általánosságban is, az egész Forrás-nemzedék és legtöbb tagjának befogadására.

Hasonló gesztust tesz a korszak vezető irodalmára, Sőni Pál is.⁵³ Helyreigazító, elismerő cikkében (tanulmányában?) már tendenciát jelző és a vezérgondolatot előrevetítő a cím is: *Korszerűség – nem modernizmus*.⁵⁴ Sőninek szinte csakis dicsérő szavai vannak Lászlóffy Aladár első verseskötetéről, igaz, nála a közös alapelv – melynek nyomán sorra méltatja a cím szerint felemlgetett verseket –: „A kommunista eszmeiség, közösségi érzés és az értelem ujjongása összecseng. Kölcsönösen kiteljesíti egymást, egyetlen egészet alkot a költészetében.” Bár a korban ez jóformán felmentő ítéletnek számított, de nyilván korszakjellemző bélyeg is egyben. Ugyanúgy, ahogy Székely János *Valódi vagy kölcsönvett korszerűség* című, lényegében a fiatal költő mellett kiálló, alapos, elemző írásában.⁵⁵ Székelynél azonban a hangsúly kétségtelenül a jelzőkön van, s leteszi a vok-

Válasz: „Kissé leegyszerűsíti az irodalom pártirányításának a mechanizmusát. [...] Létezett több hátsó kapu, kibúvó, kerülőút is. [...] Egyik titok: figyelemmel kísértük, ismertük – bármilyen meglepően hangzik is manapság – a román kommunista párt dokumentumait. [...] Úgy tettünk, mintha szó szerint vennők, a legkomolyabban követnők a pártnak, a marxizmus-leninizmusnak a szabadságról, az emberi méltóságról, az alkotómunka megbecsüléséről hangoztatott nézeteit.” Az emlékező Domokos Géza szerint hasonló volt a helyzet a Forrás-könyvsorozat megindulásának lehetőségével is (1958–1960 között): „...nagyjából két-három évvel korábban a románok *Lucefarul* néven elindítottak egy könyvsorozatot az elsőkönyveseknek, Domokos Géza és Szemlér Ferenc meg Majtényi kiügyeskedték, hogy a magyar elsőkönyvesek is megjelenhessenek, és a Forrás embléma és elnevezés került rá az első könyvekre.” Valamivel később viszont kiemeli: „...tisztázzuk, [...] nem feltétlenül azokból áll a Forrás első nemzedéke, akiknek az első két évben Forrás-kötetük jelent meg.” *Esély, I–III, Visszaemlékezés 1989–1992*, szerk. LÁSZLÓFFY Aladár stb., Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1998, III, 314. – Vö. *Vissza a forrásokhoz*, i. m., 41; SZÉLES Klára, *Vissza a Forrásokhoz – de hogyan?*, Látó, 2002/12, 54–70.

⁵⁰ GÁLFALVI Zsolt, *Szférák és kritikák*, IgSzó, 1962/1, 128–132.

⁵¹ SZÁSZ János, *Egy költő elindul*, Előre, 1962. április 21., 2 (*Olvasás közben* rovat).

⁵² *Hangok a tereken*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1962.

⁵³ SŐNI Pál (1917–1981) ebben az időben a nevezett fiatal költők – köztük a filológusok – tanára és az első hivatalos, kortárs irodalomtörténet, *A romániai magyar irodalom története szerzője* (Bukarest, 1969).

⁵⁴ Utunk, 1962/25, június 22., 6–8.

⁵⁵ IgSzó, 1962/8, 282–287.

sot amellelt, hogy Lászlóffy Aladár korszerűsége „valódi”. Néhány cikkbéli kitételével erősen valószínűsíti, hogy némely korábbi „Farkas Dénes” aláírású, illetve névtelenül megjelent Forrás-paródia (*Árkádia*) szerzője vele azonosítható.⁵⁶

Az 1962-es év végén mintegy betetőzésnek tekinthető, hogy *Fórum és kritika* címmel megjelent az Igaz Szó ünnepi, irodalmi mérleget készítő tematikus száma, amely kiemelten szerepelteti a fiatal költőket, fényképpel, ismertető bemutatásokkal és szemelvényekkel. A Kovács János⁵⁷ tollából származó, *A líra – az eszmék birodalma*⁵⁸ című összefoglaló áttekintés – emblematikusan – egy Lászlóffy Aladár-idézettel indul: „Hát agitálj! S az éneken / Legyen páncél az értelem!”

Befogadás? Kanonizáció?

Vajon tényleg megtörtént-e a tényleges, társadalmi befogadás? Ha a megjelent verseket és a befogadó dicséretes szövegét olvassuk, érezhetjük úgy, hogy igen, megtörtént.

És hogy mekkora árat kellett mindezért fizetni? Az előbb említett, elvárt versek megírásával kellett megadni az árat az igazi versek megjelenésének, amelyekben buzgón kellett szerepeltetni a jól bejáratott ideológiai jelszavakat, sűrűn fel kellett mutatni a megkívánt világnézeti bizonyítványt, s ezzel mintegy „kiérdemelni” a rendszeres megjelenést, majd elnyerni az első kötet kiadásához és az elismerő kritikákhoz való jogot. Ajánlatos volt akár a szputnyikról, akár a pártkongresszusról, a Szovjetunióról, a termelésről, a dolgozóról vagy bármi másról írni – amikor éppen kellett. És az is természetes, hogy a korabeli tankönyvekben ezekből a darabokból közöltek válogatást. Így – nyilvánvalóan – a korabeli befogadók jó része nem a lírai művek javával, hanem az emígy, a kényszeredetten keletkezett salakkal találkozott. Persze az alkotók – ha rájuk bízta volna – egészen biztosan nem ezeket választották volna. De vajon ki tudott akkor ellenkezni? Vajon lehetett volna? Nevezhető-e ez szolgai, „udvari” költészetnek?⁵⁹

Akár élt, akár nem élt még akkoriban valaki, azt tudnia kell, hogy – az egész kelet-európai, a szovjetek megszállta blokkban, s talán még fokozottabban igaz ez a romániai magyar kisebbségre – pártvers nélkül akkoriban nem jelenhetett meg verskötet.⁶⁰ Más

⁵⁶ Például *A hegedű húrjai* című verssel itt is gondjai vannak, holott írásának alapállása a méltánylás.

⁵⁷ Kovács János (1921–) akkoriban a bukaresti Előre belső munkatársa, vezető szerepet játszó irodalompolitikus és egyértelműen megbízható író. 1960-ban *Szemtől szemben a holnappal* címmel a Szovjetunióban tett utazásairól jelent meg kötete.

⁵⁸ IgSzó, 1962/6, 856–861.

⁵⁹ A kifejezést a több évtizeddel később fellépő fiatal költők alkalmazták elődeikre vonatkoztatva. Vö. Echinox, 1992/1–2, 11–12. – Az 1990 után induló, igen tehetséges (talán csak képzelőerővel, empátiával kevésbé rendelkező?) fiatalok (Kelemen Hunor, László Noémi, Vargha Jenő László, Sántha Attila, Berszán István) – már a Ceausescu-rendszer bukása utáni helyzet fölényes bölcsességéből visszapillantva – ugyanis Lászlóffy Aladárnak, Szilágyi Domokosnak, Kányádi Sándornak, Majtényi Eriknek és Molnos Lajosnak az 1984-es tankönyvekben megjelent verseiről diákos heccelődésű, kifigurázó kommentárokat írnak.

⁶⁰ „...kötet nem is jelenhetett meg anélkül, hogy lényeges része ne szóljon a Pártról” – emlékezett Lászlóffy Aladár (*Vissza a forrásokhoz, i. m., 40*).

kérdés az, hogy miként lehet ezzel, illetve ennek ellenére, a közismert szabályokon belül mégis úgy írni és úgy boldogulni, hogy az ember, a művész tisztességes maradjon.⁶¹ A határok kijátszásának és a hatalommal való párharcnak sokféle változata alakult ki (volt kénytelen kialakulni). De a közvetlen és a közvetett értelmezésnek is megvannak a maga írott és íratlan szabályai, tisztessége és tisztességtelensége! Ennek a „befogadás-történetnek”, az ilyenfajta „kánonba való bekerülésnek” elméletileg is elgondolkodtató, sajátos kelet-európai, sőt, azon belül is régiót érintő kérdései s ezekből fakadó következtetései adódhatnak. Hiszen például az itt nyomon követett befogadás-történetnek is érdekes példája lehet a „szelektív kánon”-ba⁶² (tananyagban, antológiákban, irodalmi gyűjteményekben szerepeltetés) való kerülés története. Ugyanakkor joggal merül fel az a kérdés, hogy van-e egyáltalán valami köze ennek a fajta kánonnak, az ilyen típusú (dik-tatúra-) helyzetben született műveknek bármelyik más „kritikai kánon”-hoz, hiszen maguknak az adott íróknak, költőknek mégis lehet közük ahhoz a másikfajta, például az „esztétikai értéként elismert” művek tartományához. (Ez esetben azonban a kétféle kánonnak kevésbé van köze egymáshoz.)

Az itt számba vett példa, az első Forrás-nemzedék lépésenként követni próbált befogadása azt mutatja föl, hogy a tananyagba, azaz a „szelektív kánon”-ba és az olvasói, irodalmi köztudat kánonjába való bekerülés csak látszólag fedi egymást. Valójában inkább kétféleségre utal. Valami olyan akadályrendszerre, amely lényegében az irodalmon kívül álló, mégis teljes hatalmú tényezőként, súlyosan van jelen, s mintegy megkettőzi az akadályokat. Nem könnyíti, hanem ugyancsak megnehezíti a költők alkotói útját.

⁶¹ „...az állampárt által vallott és az általa gyakorlatban követett út közötti sávon kellő óvatossággal járva a szükséges diszkurzus nyelvi eszközét, kedvenc szlogenjeit uralva, az elkerülhetetlen travesztia kellékeit készen tartva” lehetett csak mozogni – fogalmazta meg árnyaltan Domokos Géza, aki szinte művészi akrobatikával tartotta fenn és irányította a Kritérium Kiadót. Másutt pedig így fogalmazott: „Kiadónk közel húszesztendő munkája része egy folyamatnak, egy hol világos, áttekinthető, hol kiszámíthatatlan, céljaiban nehezen követhető kultúrpolitika mozgásának. [...] amíg nem látjuk tisztán az egészet, amíg nem láthatunk bele a lehető legmélyebben a stratégiai célokat kitűző, a taktikai képességeket megszabó erők nem meghirdetett, hanem valóságos szerveződési és cselekvési mechanizmusába – nem áll módunkban vonalat húzni, hogy láthassuk az eredményt.” DOMOKOS Géza, *Igevár: Kritérium-történet tizenhat helyzetképpen elmondva*, Kolozsvár–Csíkszereda, Polis Könyvkiadó–Pallas-Akadémia, 2000, 200, 146.

⁶² Alastair FOWLER kánon-meghatározásai, differenciálása: *Genre and the Literary Canon*, New Literary History, 1979/11, 97–119. – Idézi BEZECZKY Gábor, *Kánon és trópus*, Helikon, 1998, 264.